

การศึกษาตัวละครที่มีความรักในนวนิยาย
เรื่อง *Indiana, Valentine, Lélia* และ
Leone Leoni ของจอร์จ ซองด์*

The study of the lovers in George Sand's
Indiana, Valentine, Lélia and *Leone Leoni*
L'étude des personnages amoureux dans
Indiana, Valentine, Lélia et *Leone Leoni*
de George Sand

กนกวรรณ เกตวัลท์
Kanokwan Katawan

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้ศึกษาตัวละครที่มีความรักในนวนิยายเรื่อง *Indiana* (1832) *Valentine* (1832) *Lélia* (1833) และ *Leone Leoni* (1835) ของจอร์จ ซองด์ (George Sand) โดยศึกษา 4 ด้าน คือ การสร้างสรรค์นวนิยาย สภาพแวดล้อมของตัวละคร รูปแบบของความรัก และแนวทางแก้ปัญหาต่าง ๆ ของตัวละคร

* งานวิจัยชิ้นนี้เสร็จปีการศึกษา 2546 โดยมีรองศาสตราจารย์ ดร.จินตนา ดำรงค์เลิศ เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา

จอร์จ ซองด์ มักสะท้อนภาพชีวิตของเธอในนวนิยายเสมอ ตัวละครจำนวนมากคือผู้คนในชีวิตจริงที่แวดล้อมเธอ เธอรู้จักกับอคติ ความไม่เสมอภาคต่าง ๆ ในสังคมตั้งแต่เกิด เนื่องจากพ่อและแม่ของเธอมาจากชนชั้นที่แตกต่างกันมาก จึงทำให้เกิดปัญหาครอบครัว ซึ่งมีสาเหตุมาจากครอบครัวข้างย่าและมารดาเป็นผู้ลิขิตชีวิตของเธอตั้งแต่วัยเยาว์ จนกระทั่งเธอแต่งงาน เธอก็พบกับความล้มเหลวในชีวิตสมรสอีก และหลายครั้งที่เธอพยายามฆ่าตัวตายเพื่อหนีปัญหา จอร์จ ซองด์ สะท้อนชีวิตของเธอผ่านตัวละครได้อย่างมีสีสันในนวนิยายทั้ง 4 เรื่องที่ผู้วิจัยศึกษาใน จอร์จ ซองด์ เน้นถึงความทุกข์ของชายหญิงโดยเฉพาะของผู้หญิงทั้งในชีวิตสมรสและบนเส้นทางรัก ความทุกข์ของตัวละครมาจากสังคมที่ให้ความสำคัญกับเงินและผลประโยชน์มากกว่าสิ่งอื่น เมื่อมิได้แต่งงานด้วยความรัก พวกเขาจึงแสวงหาความรักนอกชีวิตสมรส ความรักที่ผู้วิจัยศึกษาแบ่งเป็นสองส่วน คือ ความรักที่ไม่มีการตอบสนองและความรักที่ได้รับการตอบสนอง ความรักในชีวิตสมรสของแอ็งดีอานา (Indiana) วาลองติน (Valentine) และอาเตนาอัส (Athénaïs) ความรักอย่างลุ่มหลงของแอ็งดีอานาและฌูเลียต (Juliette) ความรักตนเองของเรย์มง (Raymon) และเลโอนี (Leoni) รวมถึงความรักในอุดมคติของเลลียา (Lélia) และความรักด้วยตัณหาหาคะของสเตนีโอ (Sténio) สะท้อนภาพความรักที่ไม่มีการตอบสนอง ส่วนความรักฉันมิตรของแอ็งดีอานากับรอล์ฟ (Ralph) หรือของวาลองตินกับเบเนดิกต์ (Bénédict) และของอาเตนาอัสกับวาลองแต็ง (Valentin) แสดงถึงความรักแบบที่ได้รับการตอบสนอง เพราะแต่ละคู่มีความรักให้ซึ่งกันและกัน อย่างไรก็ตาม สังคมไม่ยอมรับความรักที่บริสุทธิ์ของคู่รักเหล่านี้ พวกเขาจึงต้องหาทางออกเพื่อหนีจากบรรทัดฐานต่าง ๆ ที่สังคมสร้างขึ้นโดยเลือกที่จะหนีออกนอกกรอบของสังคมด้วยการเนรเทศตนเองออกไปอยู่เพียงลำพังหรือไม่ก็ด้วยความตาย แอ็งดีอานาและรอล์ฟเป็นเพียงคู่เดียวที่อยู่กันอย่างมีความสุขไกลจากผู้คน ส่วนคู่วาลองตินกับเบเนดิกต์ และเลลียากับสเตนีโอประสบกับโศกนาฏกรรมความตาย

จอร์จ ซองด์ สื่อได้อย่างชัดเจนถึงอิทธิพลของค่านิยม บรรทัดฐานต่าง ๆ ในสังคมที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตตัวละครของเธอ เธอแสดงความ

เป็นเลิศในงานประพันธ์ได้อย่างลึกซึ้งกินใจ ซึ่งผลงานของเธอยังคงมีคุณค่ามาจนถึงปัจจุบัน ดังนั้นจอร์จ ซองด์ จึงเป็นอีกผู้หนึ่งที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นนักเขียนผู้ยิ่งใหญ่

Abstract

This study will examine four aspects of the lovers in George Sand's *Indiana* (1832), *Valentine* (1832), *Lélia* (1833) and *Leone Leoni* (1835) : the creation of the relationships, the environments in which they take place, the types of love that are involved, and the eventual outcomes of the romances.

George Sand reflects her own life in her novels. Her romantic characters are derived from living persons surrounding her. Sand was the victim of social injustice from birth : her parents came from different backgrounds, and throughout her life she was tyrannized over by her mother and grandmother. Her married life proved to be disappointing. Eventually, she tried to solve her problems through suicide. Sand's novels retrace these elements in various episodes. In the four novels studied here, Sand presents the tragedies of romantic life with emphasis on the sufferings of women in marriage, which she believes originates from a society ruled by the power of money and interest. They seek their true loves outside of their marriages. Love will be studied in two aspects : unrequited love and reciprocal love. The former exists in the cases of Indiana, Juliette, Raymon, Leoni, Lélia, and Sténio. The latter is illustrated in the friendship between Indiana and Ralph, Valentine and Bénédict, and Athénaïs and Valentin. Society is shown by Sand to reinforce the impossibility of love. The amorous characters try to escape from social prejudice by exile and death : Indiana and Ralph are the only couple who live happily in exile from society, whereas

the relationships of Valentine-Bénédict and Lélia-Sténio end in tragic deaths.

George Sand creates a powerful emotion when she describes the impacts of social prejudice on her romantic characters. She expresses infinite genius in her novelistic creations. Due to these qualities, Sand has become one of the greatest French writers of the past centuries.

คำนำและที่มาของปัญหา

ความรักระหว่างชายหญิงเป็นเรื่องที่นักเขียนนิยมนำมาเป็นแก่นเรื่องสำคัญในผลงานวรรณกรรมทุกยุคทุกสมัย โดยเฉพาะในคริสต์ศตวรรษที่ 19 หรือที่เรียกว่ายุคโรแมนติก มีนวนิยายที่มีแก่นเรื่องเกี่ยวกับความรักมากที่สุดยุคหนึ่ง จอร์จ ซองด์ นักเขียนสตรีในยุคนี้ได้เขียนวรรณกรรมเกี่ยวกับความรักหลายเรื่อง ในช่วงแรก ๆ งานเขียนของเธอเน้นเรื่องโคกนาฏกรรมของตัวละครที่ผูกพันเกี่ยวข้องกับความรักอันเป็นผลมาจากการที่สังคมคอยกำหนดความผิดให้กับผู้ที่ทำตนออกนอกกรอบของสังคม จอร์จ ซองด์ แสดงปัญหาเหล่านี้ได้อย่างชัดเจนอาจเป็นเพราะว่าเธอเองก็ถูกสังคมประณามหยามหมิ่นว่าเป็นหญิงมากชายหลายรัก ดังนั้นงานเขียนของเธอจึงมีพลังประทับใจและได้รับความนิยมนอย่างกว้างขวางเท่าเทียมกับผลงานของนักเขียนชายคนอื่น ๆ ในยุคเดียวกัน นอกจากเธอจะสะท้อนถึงประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อ ค่านิยม และวิถีชีวิตต่าง ๆ ในสังคมไว้อย่างชัดเจนแล้ว จอร์จ ซองด์ ยังสะท้อนชีวิตของเธอผ่านตัวละครได้อย่างมีสีสันอีกด้วย

ดังนั้นผู้วิจัยจึงเลือกที่จะศึกษาปัญหาของความรักซึ่งเป็นแก่นเรื่องที่เป็นอมตะทุกยุคทุกสมัยเนื่องจากเป็นเรื่องที่มนุษย์ทุกเผ่าพันธุ์ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ไม่ว่าจะต้องการหรือไม่ก็ตาม จากผลงานช่วงแรกของจอร์จ ซองด์ ซึ่งมีประสบการณ์ตรงจากความรักหลายครั้ง เธอจึงรู้จักและเข้าใจถึงประเด็นความรักทั้งปัญหาและแนวทางแก้ไขเป็นอย่างดี โดยผู้วิจัยจะทำการศึกษาจากตัวละครที่มีความรักในนวนิยาย 4 เรื่อง ของจอร์จ ซองด์ ได้แก่ *Indiana* (1832) *Valentine* (1832) *Lélia* (1833) และ *Leone Leoni* (1835)

เพราะตัวละครเหล่านี้ มีอารมณ์ความรู้สึกที่รุนแรงและประสบปัญหาความรักจากปัจจัยต่าง ๆ เช่น ครอบครัว สังคม เป็นต้น จนก่อให้เกิดปัญหาที่รุนแรงแตกต่างกันไป ดังนั้นเพื่อความเข้าใจการตัดสินใจของตัวละครจึงจำเป็นต้องศึกษาประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อ ค่านิยมและวิถีชีวิตของผู้คนควบคู่กับวิถีชีวิตของตัวละครไปพร้อม ๆ กัน

คำจำกัดความข้อปัญหา

ประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อ ค่านิยม และวิถีชีวิตของคนในสังคมมีอิทธิพลต่อความรักของตัวละครทั้งหญิงและชายของจอร์จ ซองด์ อาจเป็นสาเหตุก่อให้เกิดปัญหาในความรักระหว่างตัวละครตลอดจนทำให้วิธีการแก้ปัญหาของแต่ละคนแตกต่างกันออกไปด้วย

ความมุ่งหมายในการวิจัย

1. เพื่อศึกษาและวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตจอร์จ ซองด์ กับเรื่องราวและตัวละครในนวนิยาย 4 เรื่อง คือ *Indiana, Valentine, Lélia* และ *Leone Leoni*
2. เพื่อศึกษาและวิเคราะห์รูปแบบของความรักของตัวละครชายหญิงในนวนิยายทั้ง 4 เรื่อง ดังกล่าวข้างต้น
3. เพื่อศึกษาและวิเคราะห์ปัญหา แนวทางการตัดสินใจ และจุดจบในเรื่องความรักของตัวละครในนวนิยายทั้ง 4 เรื่อง
4. เพื่อศึกษาและวิเคราะห์อิทธิพลของประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อ ค่านิยม และวิถีชีวิตในสังคมที่มีต่อตัวละครที่เกี่ยวข้องกับความรักในนวนิยายทั้ง 4 เรื่อง ของจอร์จ ซองด์

ความสำคัญของปัญหา

การศึกษาตัวละครที่มีความรักในนวนิยายทั้ง 4 เรื่อง ของจอร์จ ซองด์ ดังกล่าวจะช่วยให้ได้รับความรู้และความเข้าใจเพิ่มขึ้นในเรื่องของความสัมพันธ์กับอิทธิพลของประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อ ค่านิยม และวิถีชีวิตของ

ผู้คนในคริสต์ศตวรรษที่ 19 อันจะนำไปสู่ความเข้าใจผลงานของนักเขียนคนอื่น ๆ ในแนวเดียวกันอีกด้วย

ขอบเขตของการศึกษา

เป็นการศึกษาตัวละครที่มีความรักในนวนิยายทั้ง 4 เรื่อง ได้แก่ *Indiana* (1832) *Valentine* (1832) *Lélia* (1833) และ *Leone Leoni* (1835)

สมมติฐาน

ประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อ ค่านิยม และวิถีชีวิตของผู้คนในสังคมย่อมมีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์งานวรรณกรรม นวนิยายทั้ง 4 เรื่องนี้เป็นตัวอย่างหนึ่งของปฏิสัมพันธ์ระหว่างสังคมกับงานวรรณกรรม

ประโยชน์ของการวิจัย

1. ได้ความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องความรักโดยศึกษาผ่านตัวละครจากนวนิยายทั้ง 4 เรื่อง ของจอร์จ ซองด์
2. ได้ความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับปฏิสัมพันธ์ระหว่างสังคมกับงานวรรณกรรมโดยพิจารณาผ่านนวนิยายทั้ง 4 เรื่อง
3. ได้ความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับตัวจอร์จ ซองด์ กับการสร้างสรรค์นวนิยาย
4. ได้รู้จักรูปแบบวิธีการแต่ง การใช้ภาษา และลีลาการเขียนงานของจอร์จ ซองด์ ซึ่งมีเอกลักษณ์เฉพาะตัวและมีความไพเราะลึกซึ้งกินใจในทางวรรณคดีอย่างมากตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 19 มาจนถึงปัจจุบัน

ระเบียบวิธีวิจัย

งานวิจัยนี้ประกอบไปด้วย 4 หัวข้อใหญ่ ได้แก่ หัวข้อแรกคือการศึกษาอัตชีวประวัติโดยย่อของจอร์จ ซองด์ ตั้งแต่เกิดจนถึงนวนิยายเรื่องที่ 4 เพื่อให้เข้าใจแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์งานวรรณกรรม และเห็นความ

สัมพันธ์ระหว่างนักเขียนกับงาน หัวข้อที่สองคือการวิเคราะห์อิทธิพลของสังคมและครอบครัวที่มีอิทธิพลต่อตัวละครเพื่อให้เข้าใจลักษณะนิสัยความคิดและการตัดสินใจของตัวละคร หัวข้อที่สามคือการศึกษารูปแบบของความรักของตัวละครตั้งแต่ต้นจนถึงการแยกจากกันหรือการอยู่ร่วมกันเพื่อเข้าใจปัญหาความรักของตัวละคร และหัวข้อสุดท้ายคือการศึกษาทงเลือกของตัวละครที่มีอยู่เพียงสองทางคือความตายและการเนรเทศตนเอง

จอร์จ ซองต์และการสร้างสรรค์นวนิยายทั้ง 4 เรื่อง

จอร์จ ซองต์ นามปากกาของนักเขียนสตรีฝรั่งเศสเริ่มมีชื่อเสียงตั้งแต่ ค.ศ. 1832 ผลงานช่วงแรกของเธอ เช่น *Indiana, Valentine, Lélia* และ *Leone Leoni* ล้วนแสดงถึงความไม่พอใจต่อความอยู่ดีธรรมในสังคม ไม่ว่าจะเป็นความต่ำต้อยของผู้หญิงหรือการแบ่งชนชั้นศักดินา อย่างไรก็ตามความรักยังคงเป็นแก่นเรื่องหลักของนวนิยายช่วงแรกของเธอด้วยเช่นกัน จอร์จ ซองต์ เสนอความรักหลากหลายรูปแบบที่นำมาทั้งความสุขและความทุกข์ ยิ่งไปกว่านั้นเธอมักถ่ายทอดเรื่องที่เธอประสบเองลงในนวนิยายด้วยเสมอ เพื่อให้เข้าใจผลงานของเธอมากขึ้นจึงควรศึกษาอัตชีวประวัติของเธอเสียก่อน ซึ่งในที่นี้จะศึกษาชีวิตโดยย่อของเธอ จนถึงช่วงที่เธอเขียนนวนิยาย 4 เรื่องแรก ที่ผู้วิจัยศึกษาเท่านั้น

กำเนิดจอร์จ ซองต์

อาม็องติน-โอรอร์-ลูซิล ดูเป็ง (Amantine-Aurore-Lucile Dupin) หรือจอร์จ ซองต์ เกิดในปี ค.ศ. 1804 มีบิดานามโมริซ (Maurice) ผู้สืบเชื้อสายจากชนชั้นสูงและมารดานามว่า โซฟี-วิกตัวร์ (Sophie-Victoire) ซึ่งเป็นเพียงลูกสาวพ่อค้าขายนกเท่านั้น เนื่องจากชนชั้นที่ต่างกันของบิดามารดาของเธอนำไปสู่ความขัดแย้งต่าง ๆ ระหว่างย่าและมารดาจนทำให้ช่วงเวลาวัยเด็กของเธอมีปัญหา จวบจนแต่งงานเธอต้องผิดหวังอีกครั้งหนึ่งเพราะสามีของเธอ กาสิมียร์ ดูเดอวองต์ (Casimir Dudevant) แสดงให้เห็นตลอดเวลาว่าภรรยาเป็นเพียงผู้ทำตามกฎเท่านั้น ยิ่งไปกว่านั้นชีวิตจอร์จ ซองต์ ยังสะท้อน

ชีวิตหญิงสาวในสมัยนั้นคือการเป็นประชากรชั้นสองของสังคม ช่วงเด็กเธออยู่ใต้อาณัติของย่าและมารดา เพื่อหนีจากมารดาเธอแต่งงาน แต่ก็ต้องตกอยู่ใต้อำนาจของสามีโดยอัตโนมัติ หลังจากชีวิตสมรสที่ผิดหวัง จอร์จ ซองด์ มีชายหนุ่มเข้ามาพัวพันอีกมาก เช่น ฌูล ซองโด (Jules Sandeau) อัลเฟรด เดอ มุสเซต์ (Alfred de Musset) เฟรเดริก โชแปง (Frédéric Chopin) แต่เธอไม่ได้กลับเข้าสู่วงการแต่งงานอีกเลย เมื่อได้ศึกษาอัตชีวประวัติจอร์จ ซองด์ และเห็นถึงความไม่เท่าเทียมต่าง ๆ ที่เธอได้ประสบแล้วทำให้เข้าใจแรงบันดาลใจในการเขียนงานของเธอชัดเจนยิ่งขึ้น

เมื่อใช้ชีวิตอยู่ที่ปารีส มาตามดูเดอวองต์ต้องการหาเงินใช้เพิ่มเติมจากที่สามีให้ เธอจึงเขียนบทความและนวนิยายร่วมกับฌูล ซองโด โดยใช้นามปากกา J. Sand และเมื่อเธอเริ่มเขียนนวนิยายเรื่อง *Indiana* เพียงคนเดียว เธอเลือกชื่อจอร์จ ซองด์ เป็นนามปากกาซึ่งได้ปลดปล่อยเธอเป็นอิสระจากสามีคือจากชื่อสกุลเดอวองต์และจากคำว่ามาตาม และยังปลดปล่อยเธอจากฌูล ซองโด เพราะเธอสามารถเขียนงานที่มีรูปแบบเฉพาะตัว

การสร้างสรรค์นวนิยายทั้ง 4 เรื่อง ของจอร์จ ซองด์

จอร์จ ซองด์ ยึดอาชีพนักเขียนตั้งแต่เขียนนวนิยายเรื่อง *Indiana* ในปี ค.ศ. 1832 จนวาระสุดท้ายของชีวิต ดังนั้นเธอจึงมีผลงานมากมาย นวนิยายเรื่อง *Indiana* (1832), *Valentine* (1832), *Lélia* (1833) และ *Leone Leoni* (1835) ที่ผู้วิจัยศึกษาเป็นผลงานช่วงแรกซึ่งเขียนจากแรงบันดาลใจส่วนตัวจากเรื่องราวที่เกิดขึ้นรอบตัวเธอเอง ดังนั้นเราจะได้เห็นประสบการณ์ความรู้สึกนึกคิด โดยเฉพาะเรื่องความรักของเธอผ่านนวนิยายทั้ง 4 เรื่องนี้

Indiana

การตีพิมพ์นวนิยายเรื่อง *Indiana* ทำให้ชื่อจอร์จ ซองด์ เป็นที่รู้จักไปอย่างกว้างขวาง จอร์จ ซองด์ เขียนเรื่องนี้จากคนใกล้ชิดและเรื่องใกล้ตัวทั้งสิ้น นวนิยายเรื่องนี้เป็นเรื่องของหญิงสาวที่เป็นเหยื่อของการแต่งงานและความรัก ตัวละครเอกของเรื่องทุกข์ทรมานกับการแต่งงานกับชายที่เธอไม่ได้รัก

และเมื่อเธอมีชายที่รักกลับถูกเขาหลอกและโดนฉกฉวยประโยชน์ตลอดเวลา **Indiana** สะท้อนถึงความอยู่ดิ้นรนต่าง ๆ ในสังคม ผู้หญิงต่ำต้อยอยู่ตลอดเวลาไม่ว่าจะในครอบครัว ในชีวิตสมรส หรือในสังคม และนอกจากความอยู่ดิ้นรนที่กฎเกณฑ์ต่าง ๆ ในสังคมสร้างขึ้นต่อผู้หญิงแล้ว นวนิยายเรื่องนี้ยังสะท้อนให้เห็นถึงความล้มเหลวของชีวิตสมรสที่ปราศจากความรัก และพิษของมันทำร้ายทั้งฝ่ายชายและฝ่ายหญิง ซึ่งแนวคิดเหล่านี้ยังคงมีให้เห็นอย่างต่อเนื่องในนวนิยายเรื่องที่สองของเธอ

Valentine

จอร์จ ซองด์ เขียนเรื่อง **Valentine** หลังจากเขียนเรื่อง **Indiana** ได้ไม่นานซึ่งนวนิยายเรื่องนี้ประสบความสำเร็จอย่างท่วมท้นเช่นกัน **Valentine** เป็นเรื่องราวของหญิงสาวผู้โชคร้ายซึ่งเป็นเหยื่อของชีวิตสมรสเช่นเดิม ตัวละครเอกคือวาลองติน ซึ่งมารดาจัดการให้แต่งงานกับชายที่มีชาติตระกูลสูง โดยหารู้ไม่ว่าชายผู้นี้หวังเพียงทรัพย์สินสมบัติของครอบครัวนี้เท่านั้น เวลาส่วนใหญ่ที่จอร์จ ซองด์ เขียนเรื่อง **Valentine** เธออยู่ที่โนฮอง (Nohant) บ้านเกิดของเธอ เธอเลือกเมืองแบร์รี (Berry) ที่รู้จักดี เป็นฉากของนวนิยายเรื่องนี้ซึ่งเธอสามารถถ่ายทอดภาพแวดล้อมต่าง ๆ ไว้ได้ดีมากทำให้สาธารณชนยอมรับความสามารถในฐานะนักเขียนของเธอยิ่งขึ้น แน่แน่นอนว่านวนิยายเรื่องนี้ได้รับการนำไปเปรียบเทียบกับเรื่อง **Indiana** ทั้งสองเรื่องยังไม่มี การเรียกร้องความยุติธรรมในสังคมอย่างจริงจัง มีเพียงให้เห็นภาพความเลวร้ายของการแต่งงานที่ปราศจากความรัก ส่วนความรักในเรื่อง **Valentine** แตกต่างจากเรื่องแรกเพราะคนรักของวาลองตินนั้นสมควรที่จะได้รับความรัก หากแต่เรย์มิงของแองเจลีอานานั้นเลวร้ายพอ ๆ กับสามีของเธอ อย่างไรก็ตาม นวนิยายเรื่องที่สามตัวละครเอกนั้นไม่มีความเชื่อมั่นในความรักติดกับสองเรื่องนี้เป็นอย่างมาก

Lélia

หลังจากความสำเร็จของนวนิยายสองเรื่องแรก จอร์จ ซองด์ มีทั้งเงินและชื่อเสียง แต่เธอกลับไม่มีความสุข เธอแยกจากฌูล ซองโด เพราะ

รู้สึกว่าเขาเกียจคร้านเกินไป เธอคบกับเมรีเม (Mérimée) ชายคนใหม่ แต่ไม่นานความรักครั้งนี้ก็ลุ่มเหลวอีก ความเจ็บปวดเหล่านี้เป็นแรงบันดาลใจให้กับ **Lélia** นวนิยายเรื่องที่สามของเธอ **Lélia** เป็นเรื่องราวของความรักที่ผิดหวังเพราะความคิดที่แตกต่างกันของตัวละคร นวนิยายเรื่องนี้สะท้อนให้เห็นว่าผู้หญิงเป็นเพียงทาสกามารมณ์ของผู้ชายและสะท้อนความรักที่เหี่ยวเฉาของจอร์จ ซองด์ ในเวลานั้น แต่สำหรับจอร์จ ซองด์ แล้วความเศร้าเข้าครอบงำได้ไม่นานเธอก็พบชายคนใหม่ที่มาปล่อยเธอจากห่วงทุกข์ ดังนั้นนวนิยายเรื่องถัดไปของเธอที่เราจะเห็นตัวละครเอกมีพลังเต็มเปี่ยมไปด้วยศรัทธาแห่งรักซึ่งตรงข้ามกับเรื่อง **Lélia** อย่างสิ้นเชิง

Leone Leoni

วิกฤตแห่งทุกข์ของจอร์จ ซองด์ มลายูไปสิ้นเมื่อเธอได้รู้จักกับกวีหนุ่มน้อยมุสเซต์ และกลายเป็นคนรักของเขาในเวลาอันรวดเร็ว นักประพันธ์ทั้งสองเดินทางไปอิตาลีด้วยกันในเวลาต่อมา แต่ทว่าที่นี่มิใช่เส้นทางแห่งความสุขของคนคู่นี้ นวนิยายเรื่องนี้เป็นเรื่องราวของฉุยเลียดหญิงสาวที่บูชาความรักต่อเลโอนีชายหนุ่มผู้เสเพลหลงใหลในเงินทอง เธอเต็มไปด้วยพลังรักและพร้อมที่จะทำเพื่อชายคนรักแม้ว่าเธอได้รับแต่ความเลวร้ายจากความโหดร้ายของผู้หญิงมิให้พบเห็นเหมือนกับนวนิยายสามเรื่องแรกของจอร์จ ซองด์ ผู้หญิงเป็นเพียงวัตถุทางเพศหรือมิฉะนั้นก็เป็นเพียงบันไดไปสู่ความมีหน้ามีตาในสังคมให้แก่ผู้ชาย

จอร์จ ซองด์ ยังคงลุ่มเหลวในเรื่องความรักกับมุสเซต์เหมือนกับฉุยเลียด ซองโด เมรีเม และเช่นเดียวกับกาซิมิร์ ดูเดอวองต์ ผู้เป็นสามี เธอพบแต่ความผิดหวังทั้งในชีวิตสมรสและชีวิตรักอิสระ ความเจ็บปวดเหล่านี้เป็นแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์ตัวละครและผลงานของเธอได้เป็นอย่างดี

สภาพแวดล้อมตัวละครที่มีความรัก

จากการศึกษาอัตชีวประวัติโดยย่อของจอร์จ ซองด์ รวมถึงการสร้างสรรค์นวนิยายทั้ง 4 เรื่องของเธอแล้วนั้น เราพบว่าตัวละครเอกประสบ

ปัญหาเรื่องความรักและการแต่งงานจนเกิดโศกนาฏกรรมตามมา ดังนั้นเพื่อให้เข้าใจปัญหาและแนวทางการตัดสินใจของตัวละครแต่ละตัวนั้น จึงต้องศึกษาสภาวะแวดล้อมทางด้านสังคมและด้านครอบครัวซึ่งมีอิทธิพลอย่างมากต่อตัวละครเสียก่อน ในที่นี้จะศึกษานวนิยายเพียงสามเรื่อง โดยยกเว้นเรื่อง *Lélia* เพราะนวนิยายเรื่องนี้มิได้เน้นด้านสังคมและครอบครัวของตัวละคร

อิทธิพลจากสังคม

นับตั้งแต่เกิดการปฏิวัติใหญ่ในปี ค.ศ. 1789 สภาฝรั่งเศสได้เปลี่ยนไปโดยสิ้นเชิง ชนชั้นเจ้าและขุนนางถูกลดอำนาจและอภิสิทธิ์ต่าง ๆ ลงจนหมด ซึ่งส่วนใหญ่หลบหนีไปลี้ภัยอยู่ต่างประเทศ ทรัพย์สินสมบัติถูกทำลายหรือไม่ก็ถูกยึดและขายทอดตลาด คนฝรั่งเศสชั้นกลางกลายเป็นผู้มีบทบาทในประเทศแทน และเงินกลายเป็นปัจจัยหลักของสังคม การเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมืองก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงชนชั้นในสังคมด้วยเช่นกัน ชนชั้นกลางและชนชั้นขุนนางให้ลูกของตนแต่งงานกัน ฝ่ายหนึ่งเพื่อยศฐาบรรดาศักดิ์ อีกฝ่ายหนึ่งเพื่อเงิน การแต่งงานกลายเป็นเรื่องของผลประโยชน์อย่างเดียว ตัวละครของจอร์จ ซองต์ ที่ได้รับอิทธิพลจากสังคมโดยตรง ได้แก่ นายพันเดลมาร์ (le colonel Delmare) เรย์มง นูว์ (Noun) และมาดามัวแซลเดอ นองจี (Mlle de Nangy) จากเรื่อง *Indiana* เมอซีเยอร์ เดอ ลองซัค (M de Lansac) และเบเนดิกต์จากเรื่อง *Valentine* และเลโอนี จากเรื่อง *Leone Leoni*

ตัวละครที่มีความรักของจอร์จ ซองต์ เหล่านี้ได้รับอิทธิพลจากสังคมสมัยนั้นอย่างทั่วถึง การปฏิวัติมีบทบาทสำคัญเพราะทำให้การแบ่งชนชั้นทางสังคมและความอยู่ดีศรีธรรมต่าง ๆ ในสังคมเพิ่มมากขึ้น ขุนนางหนุ่มต่างแต่งงานเพื่อเงิน ไม่มีความรักในชีวิตสมรส บรรทัดฐานต่าง ๆ ที่สังคมสร้างขึ้นทำให้ตัวละครของจอร์จ ซองต์ ได้รับความทุกข์กันถ้วนหน้า

อิทธิพลจากครอบครัว

ในนวนิยายของจอร์จ ซองต์ พ่อและแม่ก็มีอิทธิพลต่อลักษณะนิสัยและการตัดสินใจในเรื่องความรักและการแต่งงานมากเท่า ๆ กับสังคม “ภายใต้

รัชสมัยของพระเจ้าหลุยส์-ฟิลิป (Louis-Philippe) พ่อแม่ทั้งหลายจับลูกชายหรือลูกสาวของตนแต่งงานโดยปราศจากความยินยอมของผู้แต่ง” (Robert, 1943 : 54) หญิงสาวชนชั้นกลางผู้มั่งมีถูกพ่อแม่จับแต่งงานกับผู้มีบรรดาศักดิ์ชั้นขุนนาง ชายหนุ่มลูกผู้ดีแต่งงานกับสินสมรสของฝ่ายหญิง ซึ่งจะเห็นจากตัวละครในเรื่อง *Indiana, Valentine* และ *Leone Leoni* ได้แก่ แอ็งดีอานา วาลองติน อาเตนาอัส ฌูเลียต และราร์ฟ

เมื่อได้ศึกษาความสัมพันธ์ในครอบครัวของตัวละครเหล่านี้แล้ว เราพบว่าพ่อแม่ใช้อำนาจบังคับลูกให้เป็นอย่างที่ต้องการ เป็นเจ้าชีวิตทุกเรื่อง ทั้งเรื่องความรักหรือการแต่งงาน พวกเขาเลือกลูกเขยลูกสะใภ้ด้วยตนเอง และเพื่อสนองความต้องการของตนเอง ดังนั้นในนวนิยายของจอร์จ ซองด์ เราจึงพบเพียงการแต่งงานด้วยเหตุผลทั้งเพื่อเงินและเพื่อความเหมาะสมทางสังคม แต่จอร์จ ซองด์ ไม่ลืมแสดงให้เราเห็นถึงชีวิตสมรสที่ขาดความรักนั้นมีผลร้ายต่อทุกคนอย่างไร

รูปแบบของความรัก

ความรักเป็นสิ่งสำคัญสำหรับชีวิตมนุษย์ ดังเช่นที่กวีผู้หนึ่งกล่าวไว้ว่า “ชีวิตที่ปราศจากซึ่งรัก คือปีที่ขาดช่วงฤดูร้อน” (Maurice, 1960 : 27) ความรักมีหลากหลายแบบสามารถเปลี่ยนแปลงได้และมีได้นำมาเฉพาะความสุขเท่านั้นหากแต่ยังนำความทุกข์มาได้ด้วย ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับผู้ที่ประสบพบเจอความรักนั่นเอง ในนวนิยายทั้ง 4 เรื่องนี้แบ่งความรักได้ 2 ประเภท คือความรักที่ไม่มีการตอบสนองและความรักที่ได้รับการตอบสนอง

ความรักที่ไม่มีการตอบสนอง

ความรักที่ไม่มีการตอบสนองในที่นี้หมายถึง ความรักที่ไม่มีความรักตอบแทนซึ่งกันและกัน ซึ่งความรักชนิดนี้มีหลายรูปแบบ ได้แก่ ความรักในชีวิตสมรสของแอ็งดีอานา วาลองติน และอาเตนาอัส ความรักอย่างลุ่มหลงของแอ็งดีอานาและฌูเลียต ความรักตนเองของเรย์มอนด์และเลโอนี ความรักในอุดมคติของเลลีอา และความรักด้วยตัณหาราคะของสเตนีโอ

ความรักในชีวิตสมรส

ชีวิตสมรสคือการอยู่ร่วมกันของชายหญิงอย่างถูกต้องตามประเพณี ชีวิตคู่นี้จะสมบูรณ์แบบก็ต่อเมื่อตั้งอยู่บนพื้นฐานของความรัก ความเข้าใจ หรือความเห็นอกเห็นใจกัน แต่การแต่งงานของตัวละครหญิงของจอร์จ ซองด์ นั้นต่างก็มีได้แต่งงานด้วยความรัก พวกเขาจึงพบแต่ความทุกข์ ความเจ็บปวดในชีวิต

นายพันเดลมาร์จากเรื่อง *Indiana* มีความเชื่อเสมอว่าสามีมีอำนาจสิทธิ์ขาดในบ้าน เขาจึงตัดสินใจบงการชีวิตครอบครัวด้วยความคิดว่า “ผู้หญิงเกิดมาเพื่อเชื่อฟัง ไม่ใช่เพื่อปรึกษาหารือ” (George, 1991 : 105) ความสัมพันธ์ในบ้านระหว่างนายพันเดลมาร์และแองเจลีน่าจึงเป็นเหมือนเจ้านายกับทาส ลักษณะนิสัยและอายุที่แตกต่างกันเป็นอุปสรรคสำคัญในการทำ ความเข้าใจกัน นายพันเดลมาร์ชอบล่าสัตว์ในขณะที่แองเจลีน่ากลับรู้สึกว่าเป็นสิ่งโหดร้ายป่าเถื่อน นายพันเดลมาร์ไม่สามารถเข้าใจหรือตอบสนองความรู้สึกของหญิงสาวได้ หญิงสาวเจ็บปวดเมื่อชายในฝันกับสามีแตกต่างกันสิ้นเชิง จิตใจของแองเจลีน่าจึงเฉาลงจนส่งผลมาถึงร่างกาย แม้อายุยังน้อยแต่ ใบหน้าของเธอก็มีแต่ความหมองหม่นปราศจากความร่าเริงแห่งวัยเยาว์ เมื่อชีวิตเต็มไปด้วยความเศร้าหมอง แองเจลีน่าจึงปล่อยตัวไปกับโลกแห่งความฝันที่เธอสร้างขึ้น

วาลองตินจากเรื่อง *Valentine* เองก็เป็นเหยื่อของชีวิตสมรสเช่นเดียวกัน เมอซีเยอร์ เดอ ลองซัค มีความคิดเช่นเดียวกับนายพันเดลมาร์ว่า สามีมีอำนาจในการตัดสินใจเรื่องต่าง ๆ ในครอบครัว เหตุผลในการแต่งงานของเขาคือเงิน เพราะมีหนี้สินมากมายและการแต่งงานจะทำให้เขาได้ครอบครองสมบัติของฝ่ายหญิง เขากลับไปใช้ชีวิตโสดอีกครั้งหลังจากพลกโลก ภรรยาจนหมดตัวและทิ้งเธอไปโดยไม่ต้องกลัวโดนตำหนิ เพราะเขาแสดงบทบาทสามีที่ถูกภรรยาหลอกต่อหน้าสังคม เนื่องจากเมอซีเยอร์ เดอ ลองซัค มิได้มีความรักให้ภรรยาตั้งแต่นั้น วาลองตินจึงเป็นเพียงเหยื่อของการแต่งงานครั้งนี้

ในนวนิยายเรื่องเดียวกันยังมีตัวละครที่เป็นเหยื่อของการแต่งงานอีกคนคือ อาเตนาฮีส เธอแต่งงานวันเดียวกับวาลองตินด้วยสีหน้าไม่สู้ดี เนื่องจากว่าเธอไม่ได้รักปิแอร์ผู้เป็นเจ้าบ่าว ปิแอร์พยายามทำตัวเป็นสามีที่ดี แต่เนื่องจากเขารู้ว่าอาเตนาฮีสไม่ได้รักเขา ความไม่ไว้วางใจจึงมีมากขึ้นจนเขาปฏิบัติต่อเธอเปลี่ยนไปแจกเช่นนายพันเดลมาร์ที่คิดว่าภรรยาเป็นกรรมสิทธิ์ของสามี อาเตนาฮีสเองช่วงแรกเห็นในความคิดของสามี แต่เมื่อเขาเปลี่ยนท่าทีทำตัวเป็นเจ้าของและเจ้านายจึงทำให้เธอไม่มีความสุข ความจริงอาเตนาฮีสไฝฝืนแต่เดิกว่าจะครองคู่กับชายหนุ่มจากชนชั้นขุนนาง เธอจึงมองเห็นว่าสามีชาวบ้านหยาบคายไร้ซึ่งเสน่ห์ดึงดูดใจ เมื่อความเป็นจริงต่างจากฝันจึงทำให้เธอหดหู่และจมอยู่ในห้วงทุกข์

จอร์จ ซองต์ แสดงให้เห็นว่าการแต่งงานที่ปราศจากความรักนั้นต้องจบลงด้วยความทุกข์ ผู้หญิงถูกกำหนดให้ทนต่อชะตากรรมที่เจ็บปวดทั้งจากสามีที่เผด็จการ เห็นแก่ตัวและขี้ระแวง ดังนั้นทำให้ตัวละครหญิงของจอร์จ ซองต์ ต้องหาความสุขนอกชีวิตแต่งงาน

ความรักอย่างลุ่มหลง

ความรักอย่างลุ่มหลงคือความรักที่ถูกครอบงำด้วยความรู้สึกที่รุนแรง ความรักชนิดนี้สามารถบงการชีวิต ความคิด และจิตใจให้ผู้ตกอยู่ในห้วงรักนี้ทำได้ทุกอย่าง โดยไม่สนใจความถูกต้อง ดังนั้นคนที่มีความรักชนิดนี้จึงเป็นเหมือนคนตาบอด แอ็งดีอานาและฌูเลียตเป็นหญิงสาวที่มีความรักชนิดนี้ พวกเธอเป็นเหยื่อของความรู้สึกของตนเอง เพราะชายหนุ่มที่หลอกให้พวกเธอหลงรักจนควยประโยชน์จากรักของเธอ

ในวารสาร *Magazine Littéraire* ฌอง ฌูโดต์ (Jean Joudaut) อธิบายในบทความเรื่อง “ความรักรักษาความเจ็บปวด” ว่าสำหรับจอร์จ ซองต์ แล้วการยินยอมเป็นเครื่องมือไปสู่อิสรภาพ ความรักเป็นสิ่งที่ยิ่งใหญ่ ทำให้ผู้ที่ตกในห้วงรักถึงกับปฏิเสธตัวตนของตนเอง ตัวละครของเธอที่ถูกครอบงำด้วยความรักจึงสละตนเองและปฏิเสธกฎเกณฑ์ต่าง ๆ เพื่อคนรัก ความจริงแล้วความรักชนิดนี้มีข้อดีหากทั้งสองฝ่ายจริงใจมอบให้กันโดยเฉพาะในชีวิต

สมรส แต่โชคร้ายของแอ็งดีอานาและฌูเลียตที่ฝ่ายชายไม่ได้ตอบสนองความจริงใจของพวกเธอ

ความรักตนเอง

คนที่รู้จักแต่รักตนเองนั้นถือได้ว่าเป็นคนเห็นแก่ตัว ตัวละครชายของจอร์จ ซองด์ ได้แก่ เรย์มอนด์จากเรื่อง *Indiana* และเลโอนีจากเรื่อง *Leone Leoni* หลอกใช้หัวใจที่บริสุทธิ์ของหญิงสาวเพื่อตนเองโดยไม่รู้ลึกลับ ความโลภของพวกเขาทำให้เขาทำทุกทางเพื่อให้ได้มัน แม้ว่าการกระทำนั้นต่างจากชาติกำเนิดที่ได้ชื่อว่าเป็นผู้ดีโดยสิ้นเชิง

ความรักในอุดมคติ

ในนวนิยายเรื่อง *Lélia* นั้นความทุกข์ของตัวละครเกิดจากความรักของคนสองคนที่แตกต่างกัน ตัวเอกคือเลลีอามีความรู้สึกรักแบบรักในอุดมคติ ซึ่งความรักชนิดนี้หมายความว่า “ความรักที่บริสุทธิ์ปราศจากความรู้ลึกลับทางเนื้อหนังกามารมณ์ หรือตัณหาหาคะโดยสิ้นเชิง” (Alain, 2002 :1974) รักครั้งแรกของเธอล้มเหลวเพราะเธอไม่มีความรู้สึกสุขในอ้อมกอดของชายคนรัก เธอรู้สึกว่าผู้ชายนั้นหยาบคายและเห็นผู้หญิงเป็นเพียงวัตถุทางเพศ เมื่อรักครั้งนี้จบลงอย่างเจ็บปวด เธอจึงหลีกเลี่ยงที่จะรู้สึกเช่นนั้นกับสเตนีโอ ชายคนใหม่ แม้ว่าเธอจะรักเขา เลลีอามีทางออกให้ความรักของเธอด้วยการแสดงบทบาทของแม่ที่กอดรัดหรือให้ความรักแก่ลูกแทน และเมื่อถึงวันที่สเตนีโอต้องการร่างกาย เธอจึงให้น้องสาวปลอมตัวเป็นเธอเพื่อให้ความสุขแก่เขาแทน ความรักครั้งนี้จึงล้มเหลวอีกครั้ง เพราะความรักในอุดมคติของเธอมีอาจตอบสนองความรักที่เต็มไปด้วยตัณหาหาคะของเขาได้

ความรักด้วยตัณหาหาคะ

ความรักชนิดนี้คือความลุ่มพันธ์ทางเนื้อหนัง ความรู้สึกทางสัญชาตญาณดิบ ตัวละครของจอร์จ ซองด์ ที่เด่นมากในเรื่องความรักด้วยตัณหาหาคะคือ สเตนีโอจากเรื่อง *Lélia* ซึ่งมีความรักที่ตรงข้ามกับเลลีอา

หญิงคนรัก เริ่มแรกสเตนนี่โอทำทุกอย่างเพื่อเธอและไม่เคยเรียกร้องเพราะเข้าใจในตัวหญิงสาวเป็นอย่างดี แต่เพียงไม่นานความปรารถนาของเขารุนแรง ตันหาราคะเผาไหม้ใจเขา เขาจึงเรียกร้องที่จะกอดรัดและได้หล่อน ตอนนี้สิ่งที่ชายหนุ่มต้องการจากหญิงสาวมิใช่เพียงหัวใจอีกต่อไป แต่เขาต้องการเรือนร่างที่เป็นผู้หญิงด้วย เมื่อเลลือาส่งน้องสาวไปแทนนั้น สเตนนี่โอแม้แต่มีนเมาในกามจนไม่รู้ว่าเป็นคนละคนกัน เขาเฝ้าแต่ขอบคุณที่หญิงผู้นี้ให้ความสุขเขาและเฝ้ารบเร้าที่จะมีความสุขเช่นนี้อีก

จะเห็นได้ว่าความรักของสเตนนี่โอและเลลือาไม่มีวันบรรจบกันได้ จอร์จ ซองด์ นิยมให้ภาพความรักที่ลุ่มเหลว ตัวละครจำนวนมากถูกกำหนดให้ชีวิตจบลงด้วยโศกนาฏกรรม ความสุขในเส้นทางรักจะเกิดขึ้นได้ก็เพียงเมื่อคนสองคนมีความรักที่ตอบสนองกันด้วยความรักอย่างแท้จริง

ความรักที่ได้รับการตอบสนอง : ความรักฉันมิตร

ความรักที่ได้รับการตอบสนอง คือ การแลกเปลี่ยนความรู้สึกรักระหว่างคนสองคน เป็นความรู้สึกที่ไม่ได้มาจากเพียงเนื้อหนังแต่มาจากความสัมพันธ์ที่ใช้เวลาก่อตัว ความรักในนวนิยายของจอร์จ ซองด์ ที่ได้รับการตอบสนองมีอยู่ชนิดเดียวคือความรักฉันมิตร

ความรักฉันมิตรมิได้มาจากรักแรกพบหรือรักอย่างลุ่มหลง แต่ก่อตัวขึ้นจากความใกล้ชิดสนิทสนมของคนสองคน และพัฒนาขึ้นทีละน้อยจนกลายเป็นความรักที่สมบูรณ์แบบ แอ็งดีอานากับบราล์ฟ วาลองตินกับเบเนดิกต์ และอาเตนาอีส์กับวาลองแต็ง มีพื้นฐานความสัมพันธ์จากความใกล้ชิดและเห็นอกเห็นใจกันจึงได้ครอบครองความรักชนิดนี้

ทางออกของตัวละครที่มีความรัก

จอร์จ ซองด์ ได้สะท้อนภาพความอยู่ดิฐรรต่าง ๆ ในสังคมผ่านนวนิยายของเธอ โดยเฉพาะสภาพต่ำต้อยของหญิงสาวซึ่งกฎเกณฑ์ในสังคมให้อำนาจผู้ชายอยู่เหนือผู้หญิง ผู้หญิงจึงเป็นเพียงเหยื่อ ยิ่งไปกว่านั้นความรักของชนต่างชั้นนั้นไม่สามารถเป็นไปได้ในสังคมของจอร์จ ซองด์ พ่อแม่เป็น

ผู้กำหนดชีวิตสมรสให้ซึ่งหวังเพียงหาประโยชน์จากการสมรสเท่านั้น ตัวละครที่มีความรักของจอร์จ ซองด์ จึงมีทางออกเพียงสองทางเพื่อไปสู่อิสรภาพจากสังคมที่บีบคั้น นั่นก็คือความตายและการเนรเทศตนเองจากสังคม

การฆ่าตัวตายหรือความตาย

การฆ่าตัวตายหรือความตายถือเป็นแก่นเรื่องสำคัญในผลงานของจอร์จ ซองด์ ตัวละครเอกเกือบทุกตัวเลือกที่จะแก้ปัญหาต่าง ๆ ด้วยวิธีนี้มีเพียงนวนิยายเรื่อง *Leone Leoni* เท่านั้นที่การฆ่าตัวตายไม่เด่นชัดเหมือนเรื่องอื่น ๆ ดังนั้นเราจะศึกษานวนิยายเพียงสามเรื่องเท่านั้น

การฆ่าตัวตายของแอ็งดีอานาและรอล์ฟ

แอ็งดีอานาพยายามฆ่าตัวตายอยู่ 2 ครั้ง หลังจากพบความผิดหวังจากเรย์มิง แต่รอล์ฟก็มาช่วยไว้ได้ทั้ง 2 ครั้ง รอล์ฟไม่สามารถทนเห็นแอ็งดีอานามีชีวิตอยู่อย่างหมดอาลัยได้ เขาจึงชวนแอ็งดีอานาไปฆ่าตัวตายด้วยกัน พวกเขาเลือกที่จะกระโดดน้ำตายที่เกาะบูร์บง ที่ซึ่งพวกเขามีชีวิตวัยเด็กร่วมกัน อีกทั้งแอ็งดีอานารู้สึกเสมอว่าเป็นต้นเหตุการกระโดดน้ำตายของนุห์น เธอจึงอยากตามนุห์นไปในสายน้ำ การฆ่าตัวตายของรอล์ฟและแอ็งดีอานาคราวนี้กลับกลายเป็นบทพิสูจน์ความรักและการรวมเป็นหนึ่งเดียวของคนทั้งคู่ เพราะธรรมชาติและความใกล้ชิดในการเดินทางกลับไปยังเกาะบูร์บงทำให้แอ็งดีอานามองเห็นความดีที่แท้จริงในตัวรอล์ฟ และความเลวร้ายของเรย์มิง ความลุ่มหลงต่าง ๆ ได้ดับไปจากจิตใจของเธอ และเมื่อรอล์ฟสารภาพรักก่อนที่ทั้งคู่จะกระโดดน้ำผานั้น ได้ทำให้ทั้งคู่กลายเป็นคู่บ่าวสาวที่มีหน้าผาและทะเลสาบเป็นพยานรัก สำหรับพวกเขาชีวิตโหดร้ายเกินไป พวกเขาตัดสินใจกระโดดลงไปพร้อมกันเพื่อจะรวมกันเป็นหนึ่งเดียวในความตาย

ความพยายามฆ่าตัวตายสองครั้งแรกของแอ็งดีอานามีสาเหตุมาจากความผิดหวังในความรักที่มีต่อเรย์มิง แม้ว่าเธอไม่ตายแต่เธอก็ต้องมีชีวิตอย่างทุกข์ทรมานสิ้นหวัง การฆ่าตัวตายครั้งที่สามมาจากความรักเช่นกันชะตาลิขิตให้เธอรอดและครั้งนี้ชีวิตของเธอได้เริ่มต้นใหม่อีกครั้งกับรอล์ฟที่เธอรักอย่างจริงใจ

การฆ่าตัวตายของเบเนดิกต์และการตายของวาลองติน

ความรักของเบเนดิกต์และวาลองตินมากมายเสียจนพวกเขาไม่อาจอยู่ได้โดยปราศจากอีกคน ความแตกต่างและค่านิยมในสังคมเป็นอุปสรรคใหญ่ที่ขวางกั้นความรักของทั้งคู่จนนำมาซึ่งความตาย

เบเนดิกต์พยายามฆ่าตัวตายในวันแต่งงานของวาลองตินหญิงคนรัก เพราะชายหนุ่มรู้สึกผิดหวัง หมดหนทาง แต่เขายอมรับในความเป็นไปไม่ได้ ระหว่างเขากับวาลองติน ไม่บังคับหญิงคนรักให้พิสูจน์ความรักเพื่อเขา เขาเลือกที่จะตายเพื่อจบชีวิตเลวร้ายทั้งหมด แม้การยิงตัวตายคราวนี้เขาจะรอด แต่ท้ายที่สุดเขาก็ถูกฆ่าตายโดยปีแอร์สามีของอาเตนาอัสซึ่งมีความแค้นใจในตัวเบเนดิกต์เป็นทุนเดิม ปีแอร์ฆ่าเบเนดิกต์ทิ้งเพราะเข้าใจว่าเบเนดิกต์เข้ามาหาอาเตนาอัสที่ฟาร์ม และเชื่อมั่นว่าสังคมจะไม่สามารถเอาผิดสามีที่ฆ่าชายชู้ได้ วาลองตินรู้สึกผิดที่เป็นต้นเหตุการตายของเบเนดิกต์ ตรอมใจตายตามชายคนรักในแปดวัน

วาลองตินรักเบเนดิกต์มากแต่เรียนรู้ว่าการแต่งงานคือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ แม้จะถูกสามีทิ้งไปแล้ว เธอเลือกที่จะทรมานตนเองและชายคนรักด้วยการอยู่ห่างกัน เธอไม่เลือกทางออกเดียวกันกับแอ็งดีอานาและรอล์ฟหรือวาลองเต็งและอาเตนาอัส ทั้งสองคู่นี้ไม่ปล่อยให้สังคมทรมาน วาลองเต็งเป็นชนชั้นขุนนางเช่นเดียวกับวาลองติน แต่เขาเลือกที่จะมีความสุขด้วยการแต่งงานกับหญิงชาวบ้านที่เขารัก แต่วาลองตินยึดติดอยู่กับกฎเกณฑ์ต่าง ๆ มากเกินไป เธอกลัวทั้งแม่ ทั้งพระเจ้า แม้ว่าท้ายที่สุดเธอตัดสินใจจะอยู่ร่วมกับเบเนดิกต์ แต่ก็สายเกินไปเพราะความกลัวว่าแม่จะรู้ทำให้เธอเรียกเบเนดิกต์มาที่ฟาร์ม ความไม่ระวังนี้เท่ากับส่งให้ชายคนรักไปสู่ความตาย

การฆ่าตัวตายของสเตนีโอและการตายของเลลือา

สเตนีโอผิดหวังที่ไม่ได้รับความรักแบบที่ต้องการจากเลลือาทำให้ใช้ชีวิตเสเพล ทรงแมร์มาตามหาเขาและนำตัวมาไว้ที่อารามแห่งหนึ่งเพื่อรอพบเลลือา ในขณะที่รออยู่นั้น สเตนีโอรู้สึกท้อแท้หมดหวังในชีวิต เขาต้องการเพียงกลับไปหาพระเจ้าเพื่อขอความเมตตาและช่วยลบจุดต่างในชีวิต เขาจึงกระโดดหน้าผาฆ่าตัวตาย

เลลีอามาไม่ทัน พบเพียงศพของสเตนีโอ เธอรู้สึกเสียใจที่ไม่สามารถให้ในสิ่งที่สเตนีโอต้องการได้ในชีวิตนี้ ในช่วงเวลานั้นมาญุส (Magnus) มาพบเลลีอาเข้าเกิดเป็นบ้าขึ้น ฆาตรคโคเลลีอาเสียชีวิตตรงข้างศพสเตนีโอ ความตายครั้งนี้แม้เลลีอาจะไม่ได้เป็นผู้กระทำหรือเป็นผู้เรียกร้องแต่ผลของมันไม่ได้ทำให้เธอเสียใจหรือเสียตายชีวิตแต่อย่างใด นอกจากรู้สึกวุ่นวายที่สุดในที่สุดความรักระหว่างเธอกับสเตนีโอก็เป็นจริง ความรักของเลลีอาเป็นอุดมคติ เธอต้องการเป็นทั้งแม่หรือพี่สาวไปพร้อมกับการเป็นคนรักซึ่งเป็นสิ่งที่เป็นไปได้สำหรับสเตนีโอและเธอก็ไม่สามารถเปลี่ยนตนเองได้ เธอจึงเชื่อว่าเธอกับเขาจะสามารถรวมเป็นหนึ่งเดียวกันได้หลังความตาย

ในนวนิยายของ จอร์จ ซองด์ นั้นเธอสร้างตัวละครมาเพื่อให้พบกับโศกนาฏกรรม ทางออกของตัวละครที่หมดหวังกับชีวิตหรือความรักคือความตาย เพราะมันเป็นหนทางที่ทำให้หนีจากความเป็นจริงที่โหดร้ายได้ ราล์ฟกล่าวเสมอว่าความตายเป็นยาชั้นดี การพยายามฆ่าตัวตายของราล์ฟ แองเจลีอานา และการตายของเลลีอา ทำให้เราเห็นถึงความเชื่อถึงการรวมตัวกันหลังความตาย

นอกจากการฆ่าตัวตายแล้ว ตัวละครของจอร์จ ซองด์ สามารถพบความสุขได้อีกทางโดยการออกไปอยู่นอกสังคม คือนักกลับสู่ธรรมชาติ

การเนรเทศตนเอง

การเนรเทศ คือ การต้องออกไปอยู่นอกสังคมอย่างโดดเดี่ยว แยกจากผู้อื่น เป็นทางเลือกอีกทางของคนที่ยืนหวัง ตัวละครเอกของจอร์จ ซองด์ จำเป็นต้องมีที่หลบภัยที่ไกลจากสังคม ได้แก่ กระโจมแอ็งเดียน (Indienne) ของแอ็งเจลีอานากับราล์ฟ กระโจมของเบเนดิกต์และบ้านสวนของวาลองติน บ้านพักบนภูเขาของฌูเลียต-เลโอนี และห้องเล็กในวิหารร้างของเลลีอา ทั้งนี้ กระโจมเป็นที่หาความสุขของพวกเขานั้นเอง

กระโจมแอ็งเดียนของแอ็งเจลีอานากับราล์ฟ

หลังจากแอ็งเจลีอานาและราล์ฟพยายามฆ่าตัวตาย แต่ไม่สำเร็จ พวกเขาจึงตัดสินใจพยายามมีชีวิตอยู่ด้วยกันโดยเลือกอยู่กันเพียงลำพังห่างไกล

ผู้คน ไกลจากสังคม ในกระท่อมเปลี่ยว เมื่อเป็นเช่นนี้ยิ่งสร้างความสงสัยให้กับผู้คน แต่แอ็งดีอานาและราล์ฟไม่สนใจความคิด คำติชมของคนอื่นอีกต่อไปแล้ว พวกเขามีความสุขอยู่กับการทำหน้าที่ช่วยเหลือคนผิวดำที่พิการจากการเป็นทาส และการกระทำของพวกเขาตรงข้ามกับคนทั่วไปในสังคม ยิ่งทำให้พวกเขาได้รับการกล่าวถึงมากขึ้น พวกเขาไม่กลัวคำนิโทษของสังคม และสามารถอยู่ด้วยกันอย่างสงบสุข

กระท่อมชายเขาของเบเนดิกต์และบ้านในสวนของวาลองติน

ความรักของเบเนดิกต์และวาลองติน มีกฎของสังคมเป็นตัวขวางกั้น หลังจากเบเนดิกต์เสียชีวิตได้เพียงแปดวัน วาลองตินก็ตรอมใจตายตาม บางทีพวกเขาอาจจะพบความสุขในอีกโลกหนึ่ง แต่ความจริงแล้วพวกเขามีอีกทางเลือกหนึ่งที่จะพบกับความสุข นั่นก็คือการกลับไปสู่ธรรมชาติ แยกตัวออกห่างจากสังคม ทั้งคู่เคยมีความสุขแบบนี้ร่วมกันมาแล้วที่กระท่อมชายเขาของเบเนดิกต์และในบ้านสวนของวาลองติน เบเนดิกต์แยกตัวจากฟาร์มของลุงเลรีมาอาศัยอยู่คนเดียวในกระท่อมของเขาที่ห่างไกลผู้คนและความเจริญ ตั้งแตเบเนดิกต์รอดชีวิตจากการยิงตัวตาย วาลองตินมาดูแลชายคนรักที่นี้เสมอ หลังจากเบเนดิกต์หายแล้ว วาลองตินกับหลุยส์ (Louise) ช่วยกันตกแต่งกระท่อมจนน่าอยู่ และกระท่อมนี้ได้กลายเป็นที่นัดพบของพวกเขา และหากความตายไม่มาพรากเบเนดิกต์เสียก่อน กระท่อมแห่งนี้จะกลายเป็นเรือนหอของทั้งคู่ทันที เพราะหลังจากที่วาลองตินรู้ข่าวการตายของเมอซีเยอร์ เดอลองซัค เธอยอมพบเบเนดิกต์ และพวกเขาตัดสินใจร่วมชีวิตใหม่กันที่นี้เยี่ยงชาวนาธรรมดาทั่วไป

ที่หลบภัยอีกแห่งของพวกเขาคือบ้านสวนของวาลองติน ซึ่งกลายเป็นที่พบกันของ วาลองติน เบเนดิกต์ หลุยส์ วาลองแต็ง และอาเตนาอัส ทุกเย็นทั้งห้าจะอยู่ร่วมกันฉันเพื่อนอย่างมีความสุข แม้จะอยู่ไม่ไกลจากปราสาทแต่ก็เป็นที่หลบภัยที่ศักดิ์สิทธิ์ได้ เพราะวาลองตินสั่งห้ามทุกคนล่วงล้ำเข้ามาที่แห่งนี้ ยกเว้น กาเธอริน (Catherine) พี่เลี้ยงของเธอคนเดียว

วาลองตินไม่เคยมีความสุขในปราสาทหลังใหญ่ที่เป็นสถานที่ต้องห้ามสำหรับความรักของเธอและเบเนดิกต์ หากแต่บ้านสวนแห่งนี้ได้ปลดปล่อยเธอจากความเป็นขุนนาง เธอเป็นเพียงหญิงสาวที่มีความสุขอยู่กับชายคนรักและผองเพื่อน ส่วนเบเนดิกต์ก็เช่นกัน เขามีความสุขที่ได้อยู่ใกล้ชิดวาลองติน ชีวิตนอกสังคมจึงเป็นอีกทางออกหนึ่งที่น่าความสุขมาให้เบเนดิกต์และวาลองติน

บ้านพักบนภูเขาของฌูเลียต-เลโอนี

ฌูเลียตเป็นทุกข์จากความรักอย่างคลั่งไคล้ที่เธอมีต่อเลโอนี การได้รับความรักตอบจากเลโอนีนี้น้อยมากเพราะเขาเป็นหนุ่มสังคม เขาทอดทิ้งเธอเสมอเพื่อไปหาความพอใจในสังคมของเขา ดังนั้นเพื่อให้ฌูเลียตมีความสุข จำเป็นต้องดึงเลโอนีออกจากสังคม กลับคืนสู่ธรรมชาติ ดังเช่นในบ้านพักบนภูเขาของฌูเลียตและเลโอนี ที่ซึ่งเลโอนีแสดงความรักต่อฌูเลียต และแสดงส่วนที่ดีในตัวออกมา

เลโอนีพาฌูเลียตหนีออกจากบ้านพร้อมด้วยเครื่องเพชรของเธอ มาอยู่ในหุบเขาแห่งทะเลสาบมาเจอร์ (Majeur) ซึ่งอยู่ห่างไกลความเจริญ ไกลสังคม ความสะดวกสบาย ชีวิตของเลโอนีในสังคมต่างจากชีวิตท่ามกลางธรรมชาติอย่างสิ้นเชิง ในสังคมเขาเป็นผู้นำในงานเลี้ยง มีชีวิตด้วยเงินและเพื่อเงิน เป็นนักพนัน คนขี้โกง แต่ในธรรมชาติ เขาใช้ชีวิตเรียบง่าย ความรักและความเอาใจใส่ที่เลโอนีมีให้ฌูเลียตช่วงหกเดือนออกมาจากใจจริง เลโอนีมีความสุขอย่างแท้จริงบนหุบเขาแห่งนี้ ฌูเลียตเองก็มีความสุขมากที่สุดและยึดถือหกเดือนนี้เป็นความทรงจำ น่าเสียดายที่พายุร้ายทำให้พวกเขาต้องกลับเข้าสู่เมืองอีกครั้ง ไม่เช่นนั้นแล้วธรรมชาติคงจะสามารถปกป้องเลโอนีจากความเลวร้าย ความเห็นแก่ตัว ความขี้โกง และโดยเฉพาะนิสัยติดการพนันของเขาได้ตลอดไป เพราะที่แห่งนี้สามารถเปิดเผยน้ำใจ รสนิยมในชีวิตที่เรียบง่ายของเขา และเขาคงจะอยู่กับฌูเลียตได้อย่างมีความสุขชั่วนิรันดร์

ห้องเล็กในวิหารร้างของเลลีอา

เลลีอาเป็นอีกคนหนึ่งที่ต้องอยู่ห่างไกลจากสังคม แต่เหตุผลต่างจากคนอื่นเพราะเธอไม่ได้หนีมาหาความสุขสงบกับคนรัก แต่เธอหนีจากคนรัก

เพื่อกำลังอยู่เพียงลำพัง ชายคนนี้ไม่ใช่สเตนีโอ แต่เป็นรักแรกของเธอ เธอรู้สึกว่าเขาเพียงจกความพอใจจากตัวเธอ โดยเธอไม่ได้มีความสุขร่วมด้วย ดังนั้นเธอจึงหนีจากเขามาอยู่ลำพังที่ห้องเล็กในวิหารร้างแห่งหนึ่ง เธอทำให้สถานที่นี้ศักดิ์สิทธิ์เป็นที่ต้องห้ามสำหรับทุกคน เธอตัดขาดจากโลกภายนอกโดยเด็ดขาด สถานที่นี้ได้ถูกตกแต่งใหม่ให้สวยเช่นที่พักของตัวละครอื่น ๆ แต่เลืกอากตกแต่งด้วยสิ่งของที่ทำให้น่าสนใจ เช่น กระโหลกมนุษย์หรือรูปพระที่ทรมานตนเอง เธอหวังว่าจะลืมอดีตและเพิกเฉยต่ออนาคตได้ที่นี่ ไกลจากสังคม จากความเจริญเช่นนี้ เธอต้องการกลับสู่สังคมอีกครั้งเมื่อเป็นคนที่ไม่ปราศจากความรู้สึกเจ็บปวดแล้วเท่านั้น เธอจึงทรมานตนเองด้วยวิธีต่าง ๆ นานา วันหนึ่งเมื่ออายุมาถึง เธอพร้อมที่จะตายที่นั่น แต่มาณูสมาช่วยเธอไว้แล้วนำเธอกลับคืนสู่สังคม เขาช่วยเธอจากความตาย แต่เขาทำให้เธอต้องกลับไปสู่ความทุกข์ทรมานอีกครั้งดังที่เลืกอากพูดว่า “เพราะชายคนนี้ ฉันจึงถูกดึงออกมาจากความตายและกลับคืนสู่ความเจ็บปวดแทน” (George, 1991: 499) เพราะเธอรู้สึกว่าเธอไม่เหมือนใคร และไม่ใช่คนในสังคมนี้เช่นคนอื่น

สังคมเป็นสาเหตุของความโหดร้ายต่อตัวละครของ จอร์จ ซองด์ ธรรมชาติสามารถปกป้องและให้ที่พักพิงพวกเขาได้ ราล์ฟและแอ็งดีอานาเป็นคู่เดียวที่อยู่นอกกรอบสังคมและได้อยู่กันอย่างสงบแต่เพียงลำพัง เลืกอากด้วยเช่นกันที่ต้องการหลีกเลี่ยงกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ของสังคม แต่เธอก็ทำไม่สำเร็จ ส่วนวาลองตินและเบเนดิกต์ พวกเขาเป็นอีกคู่ที่หลบออกจากสังคมและพบความสุขด้วยกัน แต่พวกเขากลับล้มเหลวเพราะความกลัวต่ออนาคตต่าง ๆ ในสังคมมีมากเกินไป สุดท้ายคู่ของเลโอนีและฌูเลียตพบความสุขจากธรรมชาติด้วยกัน เลโอนีสามารถมีชีวิตที่เรียบง่ายกับฌูเลียตได้ ตัวละครของจอร์จ ซองด์ ถูกสังคมทำร้ายเสียจนพวกเขาต้องหาทางออกไปที่อื่น ซึ่งมีเพียงสองทางคือ การตายเพื่อทิ้งโลกนี้ไปและการเนรเทศตนเองออกจากสังคม แต่ละคนเลือกทางออกของตนเอง สำหรับคนที่ไม่เลือกความตาย ธรรมชาติสามารถเป็นที่หลบภัยให้พวกเขาได้เป็นอย่างดี

บทสรุป

หลังจากศึกษาตัวละครที่มีความรักในนวนิยายเรื่อง *Indiana, Valentine, Lélia* และ *Leone Leoni* ของ จอร์จ ซองด์ ทำให้สามารถเข้าใจเรื่องราวความรักและความคิดของ จอร์จ ซองด์ ในเรื่องความรักได้เป็นอย่างดี ประเพณีและค่านิยมในสังคมมีอิทธิพลอย่างมากต่อตัวละครที่มีความรัก เป็นปัญหาและอุปสรรคต่อตัวละครทั้งต่อความรักและการดำเนินชีวิต อุปสรรคเหล่านี้ จอร์จ ซองด์ เคยประสบด้วยตนเอง ตั้งแต่เล็กเธอเป็นเด็กมีปัญหาเพราะพ่อแม่ที่มาจากชนชั้นต่างกัน จวบจนแต่งงานเธอล้มเหลวในชีวิตสมรส สามียกทำให้เธอรู้สึกต่ำต้อยตลอดเวลา ดังนั้นผลงานในช่วงแรก ๆ ของเธอ มีแรงบันดาลใจจากประสบการณ์ตรงของเธอ ครอบครัวและสังคมได้ครอบงำลักษณะนิสัยและความคิดของตัวละคร การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงค่านิยมในเรื่องชนชั้นทางสังคม การแต่งงานกลายเป็นธุรกิจของครอบครัว ชนชั้นขุนนางแต่งงานเพื่อเงิน ชนชั้นกลางแต่งงานเพื่อได้เข้าตระกูลผู้ดี ความรักมิใช่เรื่องสำคัญของการแต่งงานอีกต่อไป อย่างไรก็ตาม ความรักก็เป็นสิ่งสำคัญสำหรับชีวิตมนุษย์ซึ่งจอร์จ ซองด์ แสดงให้เห็นหลายรูปแบบ ความรักที่สมบูรณ์แบบสำหรับจอร์จ ซองด์ คือความรักที่ได้รับการตอบสนองหรือความรักฉันมิตร แต่กลับไม่พบในชีวิตสมรสของตัวละครของเธอ ดังนั้นคู่แต่งงานของจอร์จ ซองด์ จึงมีแต่ความทุกข์ ผู้หญิงหาความรักนอกชีวิตคู่เข้ามาซึ่งความไม่เหมาะสมทางศีลธรรมและสังคม ตัวละครที่มีความรักของจอร์จ ซองด์ มักพบแต่ความรักที่ไม่เหมาะสม พวกเขาหาทางออกด้วยความตายและการเนรเทศตนเองออกจากสังคม จอร์จ ซองด์ สามารถถ่ายทอดสิ่งเหล่านี้ได้เป็นอย่างดีโดยเฉพาะความรัก ดังนั้นเธอจึงเป็นนักเขียนแนวรักที่ยิ่งใหญ่ ความรักไม่มีวันหมดสิ้นไปจากการสร้างสรรค์นวนิยายของเธอ

บรรณานุกรม

- BARRY, Joseph. *George Sand ou le scandale de la liberté*. Paris : Seuil, 1982.
- BURNAND, Robert. *La vie quotidienne en France en 1830*. Paris : Hachette, 1943.
- BURNEY, Pierre. *L'amour*. Que sais-je? Paris : P.U.F., 1973.
- CAORS, Marielle. *George Sand de voyages en Romans*. Paris : Royer, 1993.
- CHALON, Jean. *Chère George Sand*. Paris : Flammarion, 1991.
- CHOVELON, Bernadette. «*Dans Venise la rouge*» *Les amours de George Sand et Musset*. Paris : Payot, 1999.
- COURRIER, Jean. «Classes sociales et révolutions dans l'oeuvre de George Sand», in : *Présence de George Sand*. N° 6, 1979, pp. 27-28.
- DIDIER, Béatrice. «Le corps féminin dans Lélia», in : *R.H.L.F.* N° 4, 1976, pp. 634-651.
- GOLDENSTEIN, Jean-Pierre. *Pour lire le roman*. Bruxelles : A.De Boeck, 1980.
- LAGARDE, André & Laurent MICHARD. *XIXe siècle les grands auteurs français du programme*. Paris : Bordas, 1969.
- LEMOINE-GUERY, Nadine. «Une femme froide chez Honoré de Balzac et George Sand», in : *Présence de George Sand*. N° 14, 1982, pp. 46-52.
- LEROY, Alfred. *La civilisation française du XIXe siècle*. Paris : Casterman, 1963.
- MALOUX, Maurice. *Dictionnaire des proverbes, sentences et maximes*. Paris : Larousse, 1960.

MAUROIS, André. *Lélia ou la vie de George Sand*. Paris : Hachette, 1967.

PRADALIE, Georges. «Dialogue entre Balzac et George Sand sur le problème du mariage», in : *La table ronde*. N° 153, 1960, pp. 88-101.

REY, Alain (sous la direction de). *Le Nouveau Petit Robert*. Paris : Dictionnaire Le Robert, 2002.

ROUDAUT, Jean. «L'amour sauveur du mal», in : *Magazine littéraire*. N° 295, 1992, pp. 35-36.

SALOMON, Pierre. *George Sand*. Paris : Hatier, 1968.

SAND, George. *Indiana*. Paris : Garnier Frères, 1962.

———. *Indiana*. Paris : Gallimard, 1984.

———. *Roman 1830*. Paris : Omnibus, 1991.

- *Indiana*, pp. 7-189.

- *Valentine*, pp. 191-382.

- *Lélia*, pp. 383-587.

- *Leone Leoni*, pp. 717-812.

———. *Valentine*. Grenoble : Glénat, 1995.

TAVERNIER, René. «Sand-Musset», in : *Magazine littéraire*. N° 219, 1985, pp. 42-44.